

Χρύσα Μαλτέζου

Ανακοίνωση στην Ολομέλεια της Ακαδημίας Αθηνών (21 Φεβρουαρίου 2024)

Ελληνική Κοινότητα Λιβόρνου: Νέα αρχαικά και έντυπα τεκμήρια της ιστορίας της

Η παρουσία Ελλήνων στο λιμάνι του Τυρρηνικού κατά τα νεότερα χρόνια χρονολογείται από τα μέσα του 16ου αιώνα. Ο Cosimo Α΄, δούκας της Φλωρεντίας και Σιένας, προκάλεσε με τη χορήγηση προνομίων το 1561 την εγκατάσταση στο Λιβόρνο ελλήνων караβοκύρηδων και πραγματευτών, με σκοπό να τους χρησιμοποιήσει εναντίον των πειρατών της βορείου Αφρικής, που λυμαίνονταν τη θαλάσσια περιοχή. Δεν άργησαν οι Έλληνες να αποκτήσουν οικονομική και κοινωνική δύναμη. Ένας από αυτούς, ο ζακυνθινός Μανόλης Βολτέρας, κατόρθωσε το 1591 να γίνει πρώτος κυβερνήτης της πόλης, ενώ στις αρχές του επόμενου αιώνα ο μέγας δούκας Φερδινάνδος Α΄ απένειμε στον Γεώργιο Σκυλίτζη τον τίτλο του *cittadino* του Λιβόρνου. Την ίδια εποχή, οι εγκατεστημένοι *σταις Λιβουρνες* Έλληνες συσσωματώθηκαν σε αδελφότητα, οικοδόμησαν τον ναό της Ευαγγελίστριας και αργότερα, όταν συγκρούστηκαν με τους Μελχίτες, ίδρυσαν τον ναό της Αγίας Τριάδας που έγινε στη συνέχεια κέντρο αναφοράς της εκεί ελληνικής παρουσίας.

Στα προεπαναστατικά και επαναστατικά χρόνια, η αδελφότητα διέθεσε τις πνευματικές και υλικές δυνάμεις της στην προσπάθεια των Ελλήνων για την απελευθέρωση της πατρίδας και τη σύσταση κράτους. Πλοία έφευγαν από το λιμάνι του Λιβόρνου και μετέφεραν στην Ελλάδα Έλληνες από τις ηγεμονίες, φιλέλληνες, φοιτητές, έτοιμους να πολεμήσουν και ακόμη πολεμοφόδια και σι-

τηρά. Στους εύπορους εμπόρους και επιχειρηματίες της παροικίας, Χιώτες και Ηπειρώτες οι περισσότεροι, απευθύνθηκε ο Κοραΐς, ζητώντας τους να βοηθήσουν τον αγώνα και χάρη στις χορηγίες εμπόρων, αφενός, εκδόθηκε η *Επιτομή της ελληνικής ιστορίας*, σύγγραμμα του ηπειρώτη δασκάλου του κοινοτικού σχολείου Γρηγορίου Παλιουρίτη και, αφετέρου, προσφέρθηκαν υποτροφίες σε νέους από τα Ιωάννινα, τη Χίο και την Αθήνα, προκειμένου να σπουδάσουν στην Ιταλία. Στο Λιβόρνο σπούδασε ο Ανδρέας Κάλβος και εκεί γεννήθηκε και έζησε η λογοτέχνης Αγγελική Πάλλη. Στο

ιδιόκτητο ελληνορθόδοξο κοιμητήριο σώζονται οι τάφοι των Ροδοκανάκηδων, των Μαυροκορδάτων, των Ζωσιμάδων, του μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου και της Αγγελικής Πάλλη, για να αναφερθούν ενδεικτικά ορισμένα μόνον ονόματα επιφανών Ελλήνων που έζησαν και έδρασαν στο Λιβόρνο.

Το 1935, με εντολή του Μουσολίνι, η εκκλησία της Αγίας Τριάδας και τα κοινοτικά κτήρια, μαζί με άλλα κτίσματα της πλατείας, κατεδαφίστηκαν, για να ανεγερθεί στη θέση τους το Palazzo del Governo. Το γκρέμισμα των κτηρίων ολοκληρώθηκε λίγα χρόνια αργότερα, όταν στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου το Λιβόρνο δέχθηκε ανελέητους εναέριους βομβαρδισμούς. Μετά το γκρέμισμα του ναού και των ακινήτων της ελληνικής κοινότητας, οι καλλιτεχνικοί θησαυροί της εκκλησίας μεταφέρθηκαν στο Μουσείο της πόλης και ανήκουν έκτοτε στο ιταλικό κράτος, ενώ δεκαπέντε περίπου χρόνια αργότερα, το 1959, καθώς η ελληνική κοινότητα είχε πάψει πλέον να υφίσταται, το νεκροταφείο, το μόνο ακίνητο της κοινότητας που είχε απομείνει, περιήλθε με ιταλικό προεδρικό διάταγμα στη δικαιοδοσία του νεοϊδρυμένου τότε Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας.

Παρουσίασα πολύ συνοπτικά, λόγω οικονομίας χρόνου, την ιστορία μιας από τις σπουδαιότερες κοινότητες της ελληνικής διασποράς. Πρόσφατα, χάρη στις αποστολές που πραγματοποίησε στο Λιβόρνο το *Κέντρον Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού* της Ακαδημίας Αθηνών σε συνεργασία με το *Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο* του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης, εντοπίστηκαν νέα άγνωστα αρχειακά και έντυπα τεκμήρια για τη δραστηριότητα των εκεί συσσωματωμένων σε κοινότητα Ελλήνων. Το σπουδαίο νέο αυτό υλικό, που αμέσως θα περιγράψω κεφαλαιωδώς, φωτίζει σημαντικές πτυχές της ιστορίας της ελληνικής κοινότητας και είναι από κάθε άποψη πολύτιμο για την έρευνα της ιστορίας του απόδημου Ελληνισμού.

Η Βιβλιοθήκη Labronica του Λιβόρνου

Το ιστορικό του εντοπισμού του υλικού έχει ως εξής: Την άνοιξη του 2022, η Διεύθυνση της δημόσιας βιβλιοθήκης Labronica του Λιβόρνου κοινοποίησε στη Δέσποινα Βλάμη, διευθύντρια ερευνών του *Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού*, συγγραφέα μονογραφίας και μελετών με θέμα την παρουσία του ελληνικού στοιχείου στο Λιβόρνο, την ύπαρξη στη βιβλιοθήκη αξιόλο-

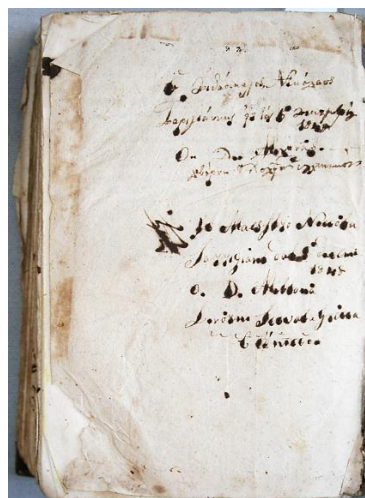
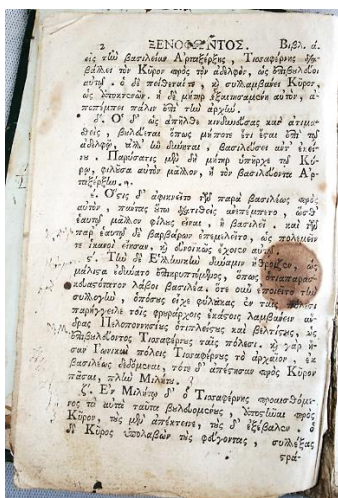
γου αρχειακού και έντυπου υλικού που αφορά την εκεί ελληνική κοινότητα. Σύμφωνα με τους αρχειονόμους της βιβλιοθήκης, τα έντυπα με την ένδειξη *Fondo greco* είχαν μεταφερθεί στη βιβλιοθήκη από αποθήκη της Κεντρικής Αγοράς του Λιβόρνου, όπου είχαν φυλαχθεί, στις αρχές της δεκαετίας του 1940, πιθανότατα, σύμφωνα πάντα με τους ιταλούς αρχειονόμους, για να διασωθούν από τους βομβαρδισμούς του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Αρχειακές ωστόσο μαρτυρίες υποδηλώνουν ότι τα βιβλία είχαν μεταφερθεί στην αποθήκη μετά την απόφαση των ιταλικών αρχών να κατεδαφιστούν τα ακίνητα της ελληνικής κοινότητας. Το αρχειακό πάλι υλικό της ενότητας με την ένδειξη *Insurrezione Greca* (Ελληνική Επανάσταση) εντοπίστηκε τυχαία από υπαλλήλους της βιβλιοθήκης σε φακέλους με άλλο περιεχόμενο.

Με απόφαση της Εφορευτικής Επιτροπής του ΚΕΜΝΕ, η κυρία Βλάμη πραγματοποίησε τον Μάιο του 2022 αποστολή στο Λιβόρνο, για να αξιολογήσει τα νέα ευρήματα. Αφού διαπιστώθηκε η σπουδαιότητα του υλικού και η αναγκαιότητα καταγραφής, καταλογογράφησης, φωτογράφισης, έκδοσης και επιστημονικής αξιοποίησής του, συζητήθηκε και τελικά επικυρώθηκε η συνεργία του Κέντρου με την ιταλική βιβλιοθήκη και στη συνέχεια η σύμπραξη με το *Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο* του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης. Στο πλαίσιο της συνεργασίας των τριών φορέων, οργανώθηκε τον Οκτώβριο του 2023 δεύτερη ερευνητική αποστολή στο Λιβόρνο, με σκοπό τη φωτογράφιση και καταγραφή του υλικού, καθώς και την έρευνα στη βιβλιοθήκη και στο κρατικό αρχείο της πόλης. Στην αποστολή έλαβαν μέρος από την πλευρά του ΚΕΜΝΕ της Ακαδημίας Αθηνών η Δέσποινα Βλάμη, συντονίστρια του όλου έργου, και από την πλευρά του ΜΙΕΤ ο προϊστάμενος του *Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου* Σταύρος Γριμάνης και η παλαιογράφος Βενετία Χατζοπούλου.

Και έρχομαι στην κεφαλαίωδη περιγραφή του υλικού. Με την ένδειξη *Fondo Greco* απόκεινται στη βιβλιοθήκη 337 βιβλία, τα οποία προέρχονται από την ελληνική κοινότητα, συγκεκριμένα από τον ναό και το κοινοτικό σχολείο (το αποκαλούμενο Ελληνομουσείο) Τα έντυπα διακρίνονται σε τρεις θεματικές ενότητες: α) σε βιβλία που προορίζονταν για χρήση από τους μαθητές του σχολείου, β) σε λειτουργικά βιβλία που ανήκαν στην εκκλησία της κοινότητας, και γ) σε ξενόγλωσσα έντυπα. Στην ενότητα των σχολικών βιβλίων περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων έργα κλασικών συγγραφέων, όπως του Σοφοκλή, του Αισχύλου, του Πλουτάρχου, του Αισχίνη, τυπωμένα στη Βενετία, στη Φλωρεντία, στη Βασιλεία και στη Φραγκφούρτη τον 16ο αιώνα, γραμματικές, τυπωμένες τον 18ο και 19ο αιώνα, λεξικά, γεωγραφίες, εγκυκλοπαίδειες, μαθηματικές και φυσικές πραγματείες, βιβλία ιατρικού ή ιστορικού περιεχομένου, μεταφράσεις κ.ά.

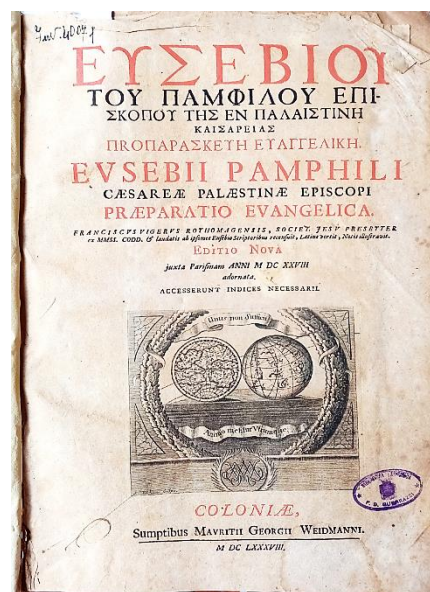
Ενδεικτικά αρχαιακά τεκμήρια:

Η δεύτερη ενότητα, αυτή των λειτουργικών βιβλίων, περιλαμβάνει ευχολόγια, ακολουθίες αγίων, τριώδια και πεντηκοστάρια κ.ά., τυπωμένα τα περισσότερα στη Βενετία τον 19 αιώνα κ.ά.

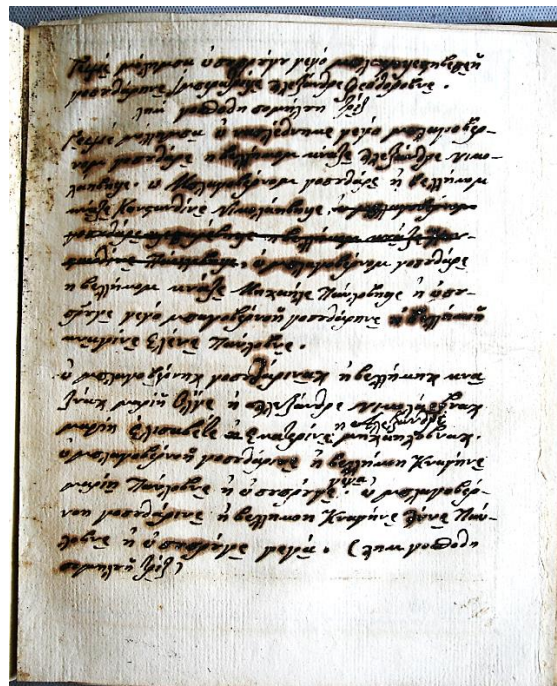
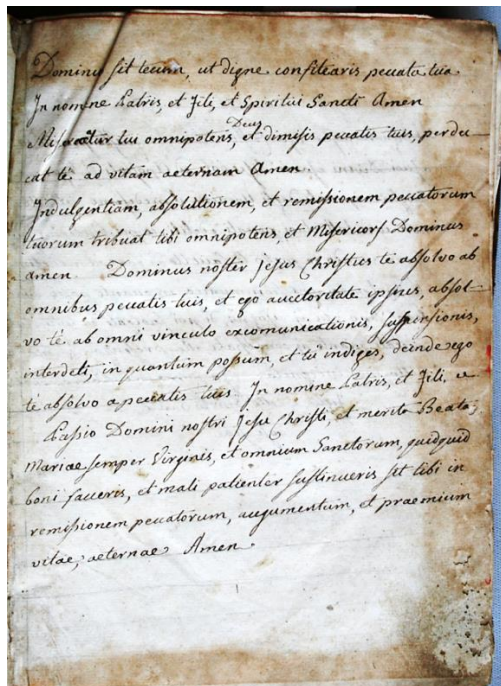
Ενδεικτικά αρχαιακά τεκμήρια:

Giovanni Gastas civitate della chiesa Greca - Città vecchia di Livorno
mesi 7/8 - 22 1872. 19⁴
Memoria

Στην τρίτη τέλος ενότητα, αυτή των ξενόγλωσσων εντύπων, καταχωρίζονται 130 βιβλία ιατρικού, ιστορικού και θρησκευτικού περιεχομένου, γραμμένα στη λατινική, ιταλική, σλαβονική, γαλλική και αγγλική γλώσσα.

Ενδεικτικά τεκμήρια:

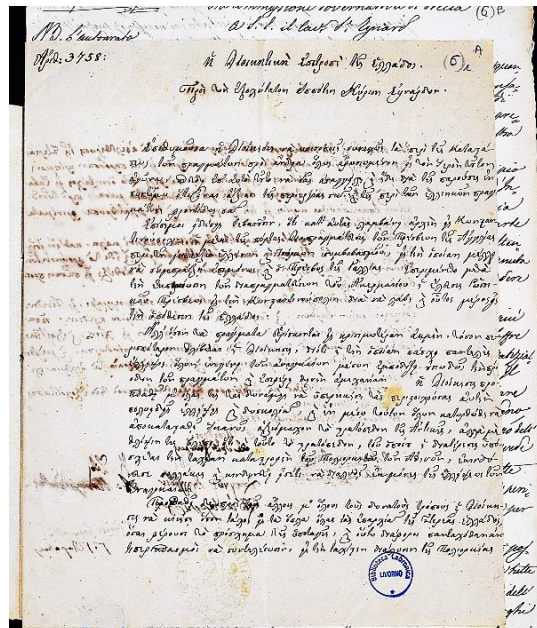
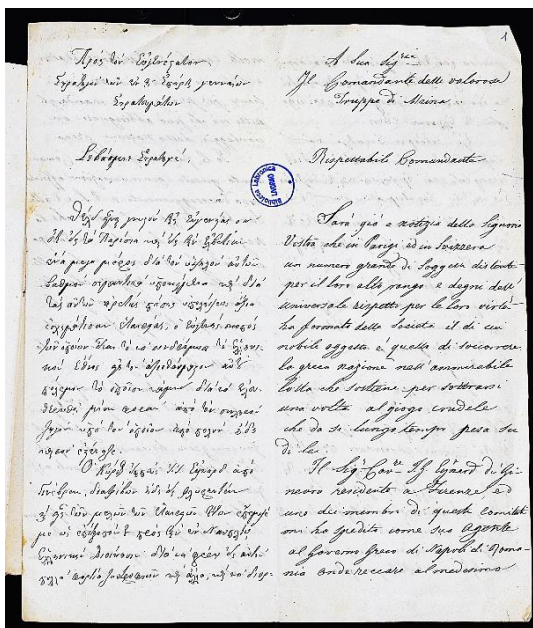
Με σκοπό τον εντοπισμό μαρτυριών για την αγορά και τη χρήση των σχολικών βιβλίων, καθώς και για τη διαδικασία μεταφοράς τους σε αποθήκη της Κεντρικής Αγοράς της πόλης και από εκεί στη βιβλιοθήκη Labronica, η ερευνητική ομάδα διενήργησε έρευνα στο Δημοτικό Αρχείο και στο Κρατικό Αρχείο του Λιβόρνου, όπου εντοπίστηκαν σειρά Πρακτικών Συνελεύσεων της αδελφότητας με μνείες αγοράς βιβλίων και γραφικής ύλης, ευρετήρια κινητών αντικειμένων της εκκλησίας με υπογραφές των μελών της κοινότητας Μιχαήλ Ροδοκανάκη και Ιωάννου Μαυρογορδάτου, καθώς και αλληλογραφία του 1937 μεταξύ των τοπικών αρχών του Λιβόρνου και του Πέτρου Μεταξά, πρέσβη της Ελλάδας στη Ρώμη, και του ιατρού Σπυριδώνος Μελιδώνη, εκπροσώπου της κοινότητας, που αφορά μεταξύ άλλων την κατεδάφιση των κοινοτικών κτηρίων.

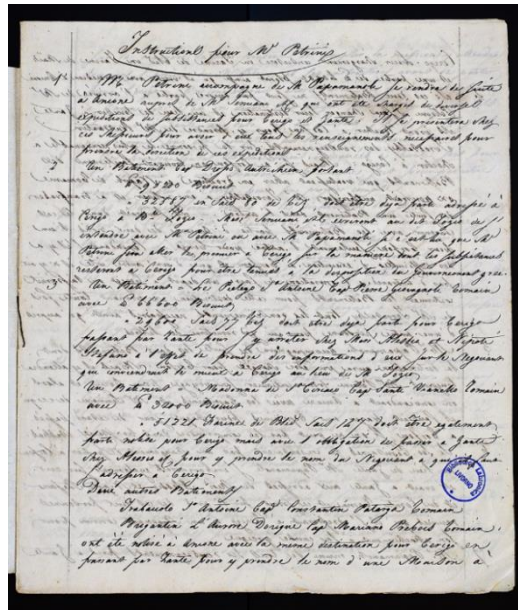
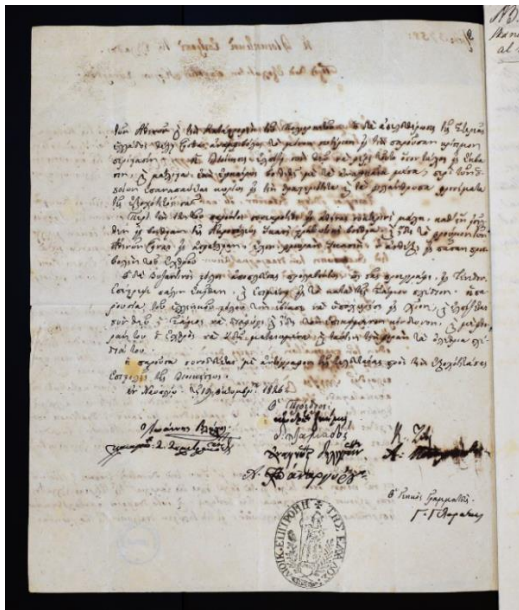

Jean Gabriel Eynard
(1775-1863)

Η δεύτερη αρχειακή ενότητα ελληνικού ενδιαφέροντος με την ένδειξη *Insurrezione greca* αποτελείται από 100 περίπου έγγραφα και περιέχει αλληλογραφία του Tommaso Petrini με τον Jean Gabriel Eynard, χρονολογημένη την περίοδο 1826-1827. Ο Petrini, κάτοικος Λιβόρνου, είχε σταλεί από τον φιλέλληνα τραπεζίτη στην Ελλάδα, για να συλλέξει πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε εκεί και με τη δραστηριότητα των Ελλήνων οπλαρχηγών. Η αλληλογραφία περιλαμβάνει εκθέσεις του Petrini προς τον Eynard, αλληλογραφία του Eynard και του Petrini με πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες στην Ελβετία και τη Γαλλία και διάφορες επιστολές των Καποδίστρια, Τομπάζη και Ζωγράφου προς τον Eynard και τον Petrini. Η μελέτη των εγγράφων θα οδηγήσει πιθανότατα στη διαλεύκανση μιας αμφιλεγόμενης πλευράς της προσωπικότητάς του Petrini, καθώς ο τελευταίος είχε κατηγορηθεί ότι ήταν αναξιόπιστο πρόσωπο, ανίκανο να αναλάβει την αποστολή που του είχε ανατεθεί από τον μεγάλο φιλέλληνα.

Ενδεικτικά αρχειακά τεκμήρια:

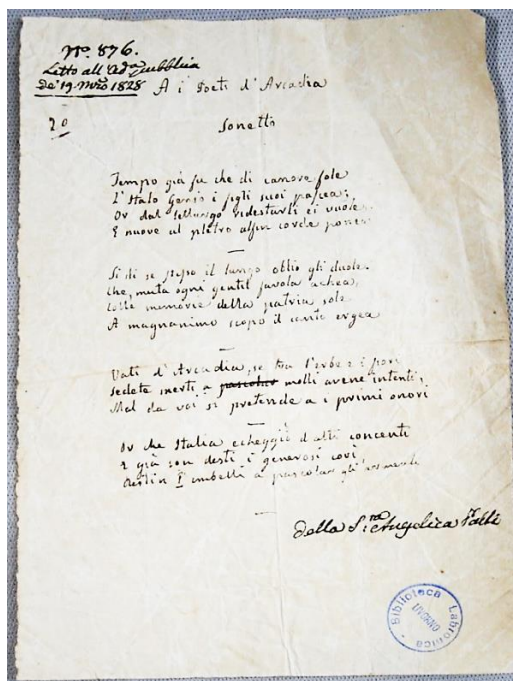
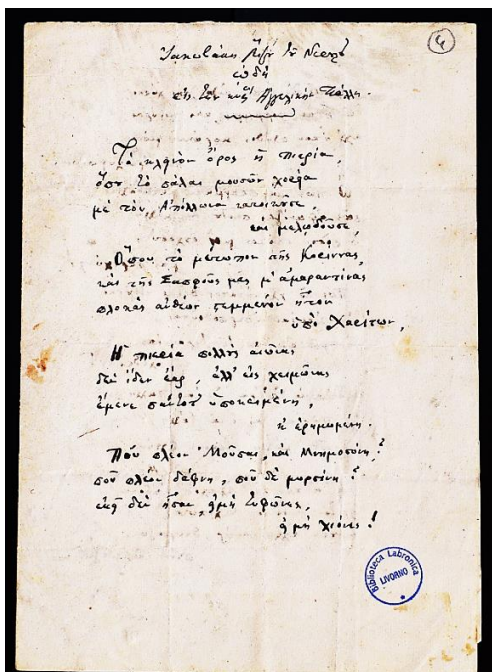

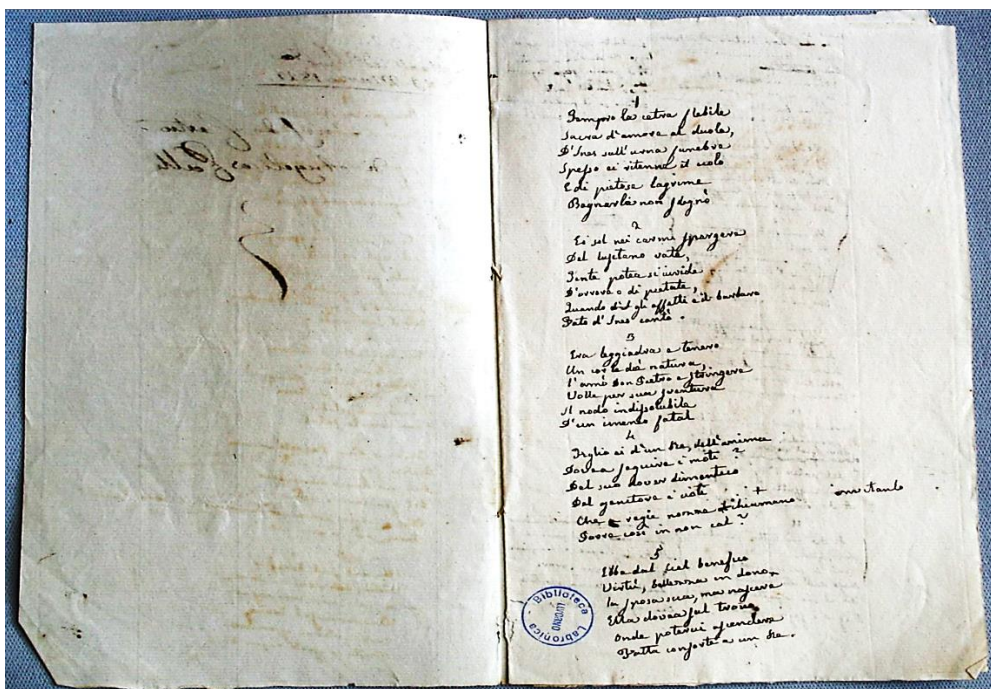
Στην ίδια θήκη σώζονται 80 περίπου αρχαιακά τεκμήρια που αφορούν την ποιήτρια, διανοούμενη της Τοσκάνης Αγγελική Πάλλη Bartolomei, κόρη του μεγαλέμπορου και επιχειρηματία του Λιβόρνου Παναγιώτη Πάλλη. Πρόκειται για επιστολές, στην ελληνική και ιταλική γλώσσα, σταλμένες στην Πάλλη από μέλη της οικογένειάς της και από παράγοντες της πολιτικής και κοινωνικής ζωής στην Ελλάδα. Επιπλέον στη θήκη απόκεινται δοκίμια, λόγοι, εκθέσεις και ανέκδοτα ποιήματα της Πάλλη, τα οποία είχαν παρουσιαστεί σε συναντήσεις, τις οποίες οργάνωνε η Accademia Labronica, φιλολογικός και πολιτιστικός σύλλογος που ιδρύθηκε το 1816, πρόδρομος της Biblioteca Labronica.

Η ποιήτρια Αγγελική Πάλλη (1798-1875)

Ενδεικτικά αρχαιακά τεκμήρια:

Το άγνωστο αρχειακό υλικό που πρόσφατα εντοπίστηκε στη Biblioteca Labronica προβάλλει το Λιβόρνο ως κομβικό σταθμό στο δίκτυο οργάνωσης του ευρωπαϊκού φιλελληνικού κινήματος και ως κέντρο συγκέντρωσης και διακίνησης πληροφοριών που αφορούσαν την ελληνική επανάσταση. Εύδηλο είναι το συμπέρασμα ότι με την επιστημονική εκμετάλλευσή του θα διαφωτιστεί ακόμη μία πτυχή της ιστορίας της ελληνικής επανάστασης, ενώ συγχρόνως θα εξαρθεί η ευρωπαϊκή διάσταση του φαινομένου. Βέβαιον είναι επίσης ότι η μελέτη και αξιοποίηση των ειδήσεων που διασώζει η νέα αρχειακή ύλη θα συμβάλει στη διεύρυνση της πληροφόρησής μας για την ιστορία της ελληνορθόδοξης κοινότητας του Λιβόρνου, για τη λειτουργία του ναού και του ελληνικού σχολείου της διασποράς, για τις σχέσεις των Ελλήνων με Ιταλούς λογίους και γενικότερα για την πνευματική ατμόσφαιρα που επικρατούσε στην ελληνική παροικία κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Η αξία και σημασία του αρχειακού και έντυπου αυτού υλικού είναι προφανής, όμως εξίσου προφανής (και με αυτή τη φράση θα τελειώσω τη σύντομη ανακοίνωσή μου) είναι η ανάγκη να στηρίξει η Ακαδημία την ερευνητική προσπάθεια του Κέντρου της.